

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

بررسی و ارزیابی رویکردهای سیاست‌گرا، اقتصادگرا، فرهنگ‌گرا در تبیین

فرایند پیشرفت

مهشید پورحسین^۱

دکتر مهدی سبکرو^۲

سارا فیروزکوهی برنج‌آبادی^۳

چکیده

پیشرفت تاریخی از جمله اصول تجدد است و بنابراین می‌توان تجدد را جهان پیشرفت دانست. مراد از پیشرفت در اینجا سیر به سوی کمال معنوی و اخلاقی نیست بلکه پیشرفت در ساختن دائم دنیای آدمی است. در نیم قرن اخیر توسعه جای پیشرفت را گرفته است. شاید هم تجدد در سیر خود به جایی رسیده است که امکان پیشرفتش پایان یافته و به جای پیشرفت توسعه می‌یابد. امروزه توسعه سیاسی و اقتصادی، به عنوان مهمترین بخش های توسعه یک جامعه شناخته می‌شود که مسیر حرکت به سمت توسعه همه‌جانبه را می‌تواند هموار یا دشوار سازد. شرافت و تکامل، یک احساس فطری است که در ذات انسان نهفته و انسان از ابتدای زندگی اجتماعی خود، همواره سعی در پیشرفت و بهبود شرایط زندگی خود داشته است. امروزه پیشرفت در تمام ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وجهه همت تمام نظام‌های سیاسی است. اهمیت پیشرفت و تعالی در جهان کنونی به گونه‌ای است که گام برداشتن یک جامعه در جهت پیشرفت، به منزله مرگ تدریجی و نابودی آن جامعه خواهد بود. پژوهش حاضر اهمیت توسعه سیاسی و اقتصادی و فرهنگی را در راستای پیشرفت جامعه و با در نظر گرفتن دیدگاه‌های فلسفی غرب و دیدگاه‌های اسلامی مورد بررسی قرار داده و در پی ارائه الگویی متناسب با جامعه اسلامی با روشی تحلیلی و مطالعه‌ای اسنادی است.

واژگان کلیدی: پیشرفت، توسعه، سیاست‌گرا، اقتصادگرا، فرهنگ‌گرا

۱- مقدمه

مفهوم پیشرفت و توسعه از مفاهیم مهم زمان است، به طوری که کشورهای دنیا و اجتماعات بشری را براساس آن طبقه‌بندی می‌کنند. مثلاً کشورهای را به توسعه یافته، در حال توسعه و توسعه نیافته طبقه‌بندی می‌کنند و یا رتبه بندی کشورها در شاخص پیشرفته بودن. پس از جنگ جهانی دوم، پیش از مفهوم توسعه، از مفهوم رشد اقتصادی بیشتر استفاده می‌شد؛ تا اینکه در دهه هفتاد میلادی معلوم شد که این مفهوم برای نشان دادن وضعیت جوامع نارسا است. مفهوم رشد بیشتر درباره وضعیت اقتصادی جامعه به کار برده می‌شد و با تولید ناخالص ملی سنجیده می‌شد. پس از مدتی معلوم شد که میزان تولید ناخالص کشورها و حتی سرانه تولید ناخالص آنها به تنهایی معیار

۱ دانشجوی دکترا رشته مدیریت بازرگانی، دانشگاه یزد نویسنده مسئول Email: m.pourhossein@stu.yazd.ac.ir

۲ استادیار دانشگاه یزد، دانشکده مدیریت، اقتصاد و حسابداری.

۳ دانشجوی کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی دانشگاه پیام نور تبریز

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها؛ چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

مناسبی برای نشان دادن وضعیت آنها نیست، زیرا این شاخص نشان نمی‌دهد که تولید ناخالص ملی چگونه در جامعه توزیع شده است. همچنین این مفهوم بر مبنای پیش‌فرضهای مادی و مارکسیستی بنا شده بود که اقتصاد را مبنایی برای همه ابعاد دیگر جامعه می‌داند؛ و به طور ضمنی فرض می‌کند که رشد اقتصادی سبب رشد اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه نیز می‌گردد. در حالی که مشخص شد گاهی نه تنها رشد اقتصادی سبب رشد سایر ابعاد جامعه نمی‌شود، بلکه ناهماهنگی ایجاد شده بین وجوه گوناگون جامعه، حتی جلوی رشد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را سد می‌کند (پناهی، ۱۳۹۴).

پیشرفت سیاسی عبارت است از گسترش مشارکت و رقابت در عرصه زندگی سیاسی در سطح نخبگان و تسری آن به سطح توده‌های اجتماعی که طبعاً مستلزم پیدایش تشکیلات، سازمانها و احزاب سیاسی است. در یک تعریف تقریبی "پیشرفت سیاسی دستیابی به موقعیتی است که در آن یک نظام سیاسی به جستجوی آگاهانه و موفقیت آمیز برای افزون شدن کیفی ظرفیت سیاسی خود از طریق ایجاد نهادهای مؤثر و موفق نایل آید" (احمدی طباطبائی، ۱۳۹۶).

امروزه سیاست و اقتصاد و فرهنگ به عنوان جنبه‌های مهم توسعه شناخته می‌شود. اما درباره‌ی این که کدامیک باید در اولویت باشد هنوز اختلاف نظرهای زیادی در بین نظریه پردازان است. به طور کلی سه نظریه در این مورد وجود دارد که عبارتند از:

۱. توسعه سیاسی مقدم بر توسعه اقتصادی
  ۲. توسعه اقتصادی مقدم بر توسعه سیاسی
  ۳. همزمانی توسعه سیاسی و توسعه اقتصادی
  ۴. عدم ارتباط توسعه سیاسی و توسعه اقتصادی
- هدف اصلی این مقاله تبیین انواع رویکردها در توسعه با توجه به فرایند پیشرفت در جامعه اسلامی ایران است. بخش نوآوری این پژوهش بخاطر توجهی است که به مقتضیات جامعه اسلامی ایرانی دارد. در بخش نتیجه‌گیری ارتباط بین این رویکردها مشخص می‌شود.

۲- مبانی نظری پیشرفت در دو مکتب لیبرالیسم و اسلام

پیشرفت اسلامی مبتنی بر مبانی معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی اسلامی و در چهارچوب حقوق و اخلاق اسلامی می‌باشد. تفاوت در این مبانی و چارچوبها، موجب تفاوت در تبیین و تحلیل وضعیت موجود و وضعیت مطلوب و راهبردها می‌شود. در هستی‌شناسی اسلامی، واقعیت به دو قسم مادی و مجرد تقسیم می‌شود و جهان تدبیر هر دو به دست خداوند متعال انجام می‌شود. اما در لیبرالیسم واقعیت مجرد وجود ندارد. اصالت ماده، نتیجه اصالت تجربه حسی است که تجربه‌گرایان به آن معتقدند و نوع و قلمرو موضوع مورد شناخت را تعیین می‌کند. در مبانی معرفت‌شناختی، لیبرالیسم معتقد به تجربه‌گرایی است. تجربه‌گرایان "جان لاک" ابزار شناخت و قلمرو هر یک با یکدیگر اختلاف دارند؛ برای مثال تجربه‌ی حسی را ابزار شناخت دانسته و معتقد است عقل بر روی شناخت

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و سومین خردادماه ۱۳۹۸

های حسی تأمل می‌کند (راسل^۱، ۱۳۷۳). هیوم^۲، عقل را ابزار شناخت تصورات مجرد مانند عدم، و حس را ابزار شناخت واقع خارجی می‌دانست (جیمز کرن فیبل من^۳، ۱۳۷۵). در فلسفه اسلامی ابزارهای شناخت عبارتند از: حس و عقل و قلب. ادراکات شهودی که به وسیله قلب درک می‌شود و عقل تصدیقات و مفاهیم ثانویه فلسفی و منطقی را درک می‌کند و حس، زمینه ساز درک مفاهیم حسی است (مصباح، ۱۳۷۶). در خداشناسی، لیبرالیسم معتقد به اصل دنیسم است. براساس فلسفه دنیسم، خداوند منشأ جهان هستی است و طبیعت را بر اساس قانونمندی، چنان به وجود آورده است که به صورت خودکار به حیات خود ادامه می‌دهد. در این بینش، خداوند پس از خلقت، به هیچ وجه در امور جهان دخالت نمی‌کند، زیرا قوانین طبیعی که به وسیله آفریدگار در طبیعت گنجانده شده، چنان امور را پیش می‌برد که بهترین وضعیت به وجود می‌آید (تظام احسن). در جهان بینی اسلامی، هدف از آفرینش انسان حرکت او به سمت کمال (عبودیت پروردگار) است. قرآن کریم می‌فرماید "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" (ذاریات (۵۶)؛ من جن و انس را نیافریدم جز برای اینکه عبادتم کنند و از این راه کامل پابند و به من نزدیک شوند. در نگرش اسلامی، انسان موجودی دو بعدی است: یک بعد مادی دارد و یک بعد مجرد و غیرمادی. بعد مادی انسان بدن است و بعد مجردش روح. در آیه زیر به هر دو بعد انسان تصریح شده است: "وَأِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ / فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ" (حجر ۲۹ / ۲۸). در نگرش اسلامی، انسان دارای اراده و اختیار است. اگر انسان مجبور بود، ارسال رسل لزومی نداشت و حساب و کتاب در قیامت بی‌معنا بود، حتی در این دنیا نیز وضع قانون و مجازات مجرمان منطقی نداشت. قرآن کریم در آیات زیادی به روش‌های گوناگون به اختیار انسان در گزینش راه درست یا غلط تصریح کرده است. برای نمونه به چند آیه اشاره می‌کنیم:

۱- "وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ" (کهف/۲۹) بگو، این حق است از سوی پروردگارتان! هر کس می‌خواهد ایمان بیاورد و این حقیقت را پذیرا شود، و هر کس می‌خواهد کافر شود!

۲- "لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ" (اتفاق/۴۲)، تا آنها که ملاک و گمراه می‌شوند، از روی اتمام حجت باشد؛ و آنها که زنده می‌شوند و هدایت می‌یابند، از روی دلیل روشن باشد.

۳- انسان می‌تواند عقل خود را بر تمایلات حیوانی‌اش حاکم کرده، راه کمال را بی‌ماید و می‌تواند شهوات را حاکم وجود خود ساخته، عقل را به اسارت او درآورد و از قله رفیع انسانیت سقوط کند. حضرت امیر (ع) در کلامی نورانی می‌فرماید: "العقلُ صاحبُ جيشِ الرحمنِ ، و الهوى قائدُ جيشِ الشيطانِ ، و النفسُ متجاذبةٌ بينهما ، فأيهما غلبَ كانت في حيزِهِ" همراه لشکر خداوند رحمان است و هوس (تمایلات حیوانی) رهبر لشکر شیطان شمرده می‌شود و نفس انسان میان این دو قرار دارد. هر یک از این دو، نفس را به سوی خود می‌کشد؛ بنابراین، هر لشکری غلبه کند نفس زیر فرمانش خواهد بود (محمدی ری شهری، ۱۳۷۹).

¹ Russell

² Hume

³ James Kern

۳- شاخص های انسانی پیشرفت و توسعه برنامه توسعه

برنامه توسعه سازمان ملل متحد^۱ «توسعه ی انسانی» را این گونه تعریف می کند: «توسعه انسانی فرایندی است که در طی آن، گزینه های انتخاب مردم گسترش می یابد. از نظر اصولی، این انتخابها می تواند بی نهایت باشد و در طول زمان نیز تغییر کند، اما در هر سطحی از توسعه، سه شاخص اصلی وجود دارد که بدون تغییر باقی می ماند، شاخص توسعه انسانی^۲ به صورت خلاصه شده (HDI) شاخصی ترکیبی است برای سنجیدن موفقیت در هر کشور، در سه معیار پایه از توسعه انسانی زندگی طولانی و سالم، دسترسی به دانش و معرفت و سطح زندگی مناسب، این شاخص هر چند به شکل عقلانی و زیبا و جذاب سامان داده شده است، ولی به یک معنا تنها بر اساس فلسفه اومانیستی و مادی گرایانه شکل گرفته و نمی تواند اهداف و فلسفه آفرینش انسان بر اساس آموزه های اسلامی و قرآنی را تامین کند (علیرضا حکمت خواه، ۱۳۹۱).

۳-۱- تفسیر صرفا مادی از جهان هستی، انسان و محیط زیست: این گزارش مستقیما وارد مسئله هستی شناسی نشده است اما از مطالب آن می توان جهان بینی الحادی نظریه پردازان آن را استنباط کرد. جوهره فکری آن اعراض از معنویات و گرایش به مادیات است. جای پای این جوهره را در تعریف، تحلیل ها، شاخص ها و نماگرهای مختلف این گزارش می توان دید. قرآن دیدگاه مکاتب الحادی را این گونه بیان می کند: " مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ " (جانبه: ۲۴): غیر از زندگانی دنیای ما، چیز دیگری نیست. می میریم و زنده می شویم و ما را جز طبیعت ملاک نمی کند.

۳-۲- بیرون ذاتی بودن: تکیه ی این گزارش بیشتر بر شرایط اجتماعی است که خارج از ذات انسان است؛ در حالی که توسعه ی انسانی، به مثابه ی فرایند فرهنگی، درون ذاتی می باشد و با ایجاد تحول و دگرگونی در انسان، موجبات شکوفایی استعداد های وی را فراهم می سازد. در این گزارش، حساسیتی که به شرایط اجتماعی و بیرونی نشان داده شده، به مسائل درونی انسان (مثل نظام اعتقادی و ارزشی و رفتارهایی که از آن دو نظام ناشی می شود) نشان داده نشده است.

۳-۳- خاستگاه مریی داشتن: این گزارش حاوی عمده ترین نماگرها و شاخص هاست: آزادی های بی حد و حصر رفاه مادی صرف آزادی جنسی و بی حجابی، تساوی مطلق زن و مرد در تمامی زمینه ها، و تجویز ازدواج همجنس ها (به همان گونه های که نهضت های جدید لیبرالیسم در غرب توصیه می کنند). مهم ترین سرفصل شاخه های پیشرفت، که مقام معظم رهبری به حق بر آنها تأکید دارند، "معنویت" و "اخلاق" است. لذا معظم له در تبیین ۴ عرصه ی تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، بعد از تشریح عرصه های فکر، علم و زندگی، چهارمین عرصه را "معنویت" ذکر می کنند و در خصوص ضرورت آن در الگوی پیشرفته می فرمایند: "عرصه ی چهارم که از همه ی این ها مهم تر است و روح همه ی این هاست پیشرفت در عرصه ی معنویت است" (بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی، ۱۳۸۹).

1 United Nations Development Programm (UNDP)

2 Human Development Index

۴- توسعه سیاسی

توسعه سیاسی^۱ به دلیل چند بعدی جامع و شدیداً کیفی بودن آن، پیچیده‌ترین سطح یک جامعه است. قبل از اینکه تعریف دقیقی از توسعه سیاسی ارائه دهیم، به نظرات برخی از دانشمندان در باب توسعه سیاسی اشاره خواهیم نمود.

۴-۱- رونالد چیرلوت: معتقد است که نظریات توسعه سیاسی را به سه قسمت می‌توان تقسیم کرد.

(الف) آن دسته که توسعه سیاسی را با دموکراسی مترادف می‌دانند.

(ب) آن دسته که بر تغییر و توسعه سیاسی تمرکز تحقیقاتی داشته‌اند.

(ج) آن دسته که به تجزیه و تحلیل بحران‌ها و مراحل تسلسلی توسعه سیاسی پرداخته‌اند. (سریع القلم، ۱۳۷۱)

۴-۲- بایندر: معتقد است که اگر کشوری بخواهد به رشد و توسعه برسد، باید پنج بحران را پشت سر بگذارد. "

این پنج بحران عبارتند از: بحران هویت، بحران مشارکت، بحران نفوذ، بحران مشروعیت و بحران توزیع" او معتقد است که وجه تمایز کشورهای توسعه یافته صنعتی از کشورهای در حال توسعه در آن است که آنان در گذشته به

طریقی موفقیت‌آمیز بحران‌های نو به ویژه بحران‌های هویت و مشروعیت را پشت سر نهاده. (سیف زاده، ۱۳۶۸)

۴-۳- هانتینگتون: مفهوم توسعه سیاسی بر اساس میزان صنعتی شدن، تحریک و تجهیز اجتماعی، رشد

اقتصادی و مشارکت سیاسی مورد ارزیابی قرار داده و بر این اعتقاد است؛ در فرآیند توسعه سیاسی تقاضاهای جدیدی به صورت مشارکت و ایفای نقش‌های جدیدتر ظهور می‌کنند. بنابراین نظام سیاسی باید از ظرفیت و

توانایی‌های لازم برای تغییر وضعیت برخوردار باشد، در غیر این صورت سیستم با بی‌ثباتی، هرج و مرج، و..

روبرو خواهد شد. (سیف زاده، ۱۳۶۸)

۵- توسعه اقتصادی

آنچه مناسب است از دیدگاه اسلامی و با توجه به جهان بینی اسلام در باب تعریف توسعه اقتصادی آورده شود این

است که توسعه اقتصادی، جریانی است که در آن با بهره‌گیری از اندیشه‌های جامع نگر و عقلانی برآمده از حقایق

هستی، فنون و روش‌های علمی پیشرفته، از منابع انسانی و مادی جامعه در راستای تامین رفاه بشر و دستیابی به

کمال شایسته مقام انسان، استفاده بهینه صورت گیرد (خلیلیان، ۱۳۸۴)

۵-۱- عوامل معنوی توسعه اقتصادی

این بیان فقط مخصوص قرآن کریم است. از دیدگاه وحیانی این دیدگاه را بیان نموده است و به اهمیت این عوامل

در رسیدن به توسعه اقتصادی تصریح کرده است.

۱-۱-۵- تقوا

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها؛ چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

"وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الثَّرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ" (اعراف: ۹۶)؛ و اگر اهل شهرها و آبادی ها، ایمان می آوردند و تقوا پیشه می کردند، برکات آسمان و زمین را بر آنها می گشودیم ولی آنها حق را تکذیب کردند ما هم آنان را به کیفر اعمالشان مجازات کردیم.

در جمله «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» استعاره به کنایه به کار رفته، زیرا برکات را به مجرای تشبیه کرده که نعمت های الهی از آن مجرا بر آدمیان جریان می یابد، باران و برف هر کدام در موقع مناسب و به مقدار نافع می بارد، هوا در موقعش گرم و در موقعش سرد شده، و در نتیجه غلات و میوه ها فراوان می شود. البته این در موقعی است که مردم به خدای خود ایمان آورده و تقوا پیشه کنند و گرنه این مجرا بسته شده و جریانش قطع می گردد (طباطبائی، ۱۴۱۷)

۲-۱-۵- انفاق

انفاق مصدر باب افعال از ریشه نفق می باشد. به معنای ادای بخشی از آنچه خدا به انسان روزی کرده در راه خدا، است چه به عنوان زکات که واجب است و چه به عنوان صدقه که مستحب است (خرمشاهی، ۱۳۷۷). از جمله اعمال نیکی که برای خشنودی پروردگار انجام می یابد، انفاق مال است که علاوه بر این که از هر گونه خطرهای اجتماعی و روانی جلوگیری می نماید، باعث بهره مندی از نعمت های جاوید خداوند متعال خواهد شد، و می تواند یکی از عوامل رسیدن به توسعه اقتصادی مطلوب قرآن کریم باشد. همچنانکه می فرماید: "مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أُنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ" (بقره: ۲۶۱): مثل اصدقات کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند، مانند دانه ای است .. ، و خداوند برای هر کس که بخواهند آن را چند برابر می کند و خداوند گشایشگر داناست (نجفی خمینی، ۱۳۹۸)

۳-۱-۵- خمس

خمس، در فرهنگ لغت به معنای یک پنجم و جمع آن اخماس است. و قابل ذکر است که از مجموعه تعاریف فقها پیرامون واژه خمس، نکات ذیل به دست می آید:

الف) خمس یکی از واجبات مهم و ضروریات دین، مانند نماز و روزه است.

ب) خمس برای بنی هاشم یک حق مالی است که به احترام به جای زکات، به ایشان داده می شود.

ج) خمس فقط به فرزندان بنی هاشم داده می شود.

د) خمس واجبی است که از قرآن، سنت و از اجماع ثابت است. (محمدبن مکی، ۱۴۱۲)

۴-۱-۵- نفی رشوه یکی از عوامل بازدارنده توسعه اقتصادی

در اسلام رشوه دهنده و رشوه گیرنده به شدت محکوم و مستحق آتش معرفی شده اند و پولی که از این راه تحصیل می شود حرام و نارواست. یکی از بلاهای بزرگی که از قدیم ترین زمانها دامنگیر بشر شده و امروز با شدت بیشتر ادامه دارد، بلای رشوه خواری است که یکی از بزرگترین موانع اجرای عدالت اجتماعی بوده و باعث فقر در جامعه

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی میثرت؛ الگوی میثرت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

شده است. قرآن در آیه ۱۸۸ سوره بقره مساله رشوه را به عنوان امر نابهنجار در حوزه عمل اجتماعی مطرح می- سازد. از نظر قرآن اموری که موجب می شود تا شخصی به پرداخت رشوه اقدام کند نمی تواند امری تجاری و قانونی باشد و در اصل شخص می کوشد تا با رشوه دادن، قانون را دور برند و با مجریان را به اعمال ضد قانونی وادار کرده و بدان سو بکشاند. مهم ترین عاملی که موجب می شود تا شخص رشوه دهد امور مالی و کسب درآمدهای نامشروع است.

" وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِنَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ " (بقره: ۱۸۸). و دارایی های همدیگر را میان خود به نادرستی مخورید و آنها را (با رشوه) به سوی داوران سرازیر نکنید تا بخشی از دارایی های مردم را آگاهانه به حرام بخورید.

۵-۱-۵- ربا به عنوان عامل منفی در توسعه اقتصادی

" الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكِ بَأْنَهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ " (۲۷۵: بقره): کسانی که ربا می خورند، از گورا بر نمی خیزند مگر مانند برخاستن کسی که شیطان بر اثر تماس، آشفته درش کرده است. ..

ربا از کلمه رو گرفته شده است. یعنی بیش از آنچه که داد گرفت، آن چیز را افزون کرد. به دنبال بحث درباره انفاق در راه خدا و بذل مال برای حمایت از نیازمندان در این آیات از مساله رباخواری که در دست بر ضد انفاق است، سخن می گوید، زیرا رباخواری موجب افزایش فقر در جامعه و تراکم ثروت در دست عدهای محدود و محرومیت اکثر افراد اجتماع است. انفاق به سبب پاکی دل و طهارت نفوس و آرامش جامعه، و رباخواری سبب پیدایش بخل و کینه و نفرت و ناپاکی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۰).

۶-۱-۵- اقامه قسط

" لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ " (حدید: ۲۵) به راستی اما پیامبران خود را با دلایل آشکار روانه کردیم و با آنها کتاب و ترازو را فرود آوردیم تا مردم به انصاف برخیزند. ..

ابن زید و جیائی و مقاتل بن سلیمان گویند یعنی با ایشان از آسمان ترازویی را نازل کردیم که دارای دو کفه است و با آن سنجیده می شود و بعضی گویند: یعنی صفت میزان را نازل کردیم. (لیقوم الناس) تا آنکه مردم در معاملاتشان قیام (بالقسط) کنند یعنی به عدل داد و ساند کنند (طبرسی، ۱۳۷۲).

این آیه زینت بخش قانون اساسی جمهوری اسلامی شده است و به رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه های مادی و معنوی (بند ۹ از اصل ۳) تأکید شده است (بهشتی، ۱۳۸۲). از جمله یکسان بودن زن و مرد از لحاظ قانونی (اصل ۲۰) و ایجاد شرایط مساوی کار و اشتغال (اصل ۲۷) که اینها باعث توسعه اقتصاد خواهد شد (همان).

۲-۵- عوامل مادی توسعه اقتصادی

عوامل مادی در این مبحث به چهار دسته تقسیم بندی شده است و سپس هر یک شرح می‌شود.

۱-۲-۵- تشویق به تولید

قرآن پی در پی آمدن لیل و نهار را ایجاد زمینه برای حرکت و تولید به حساب می‌آورد. جمله لتبتغوا من فضله در آیات بسیاری تکرار شده است که این حرکت و تولید باعث رشد اقتصاد خواهد شد.

" وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ " (قصص: ۷۳): و یکی از رحمت های خداوند آن است که شب و روز را برایتان قرار داد تا آرامش یابید و از فضل او بهره بگیرید. باشد که شکرگزار شوید آرامش شب، مقدمه تلاش روز است. «لتسكنوا فيه ولتبتغوا» خداوند، بخشنده است، ولی انسان باید تلاش کند، چون شب برای آسایش و روز برای کار و فعالیت است و آنچه بدست آوریم از فضل اوست، به زرنگی خود ننازیم، نعمت های مالی باید مقدمه شکر و کسب مراتب معنوی باشد. دنیا اگر وسیله رشد، قرب و شکر به درگاه الهی باشد، منفور و مذموم نیست (قرآنتی، ۱۳۸۳).

۲-۲-۵- فراوانی منابع دنیا

بر خلاف دیدگاه اقتصاددانان که منابع اقتصادی را محدود و آینده را تیره و تار می بینند، قرآن از منابع نامحدود سخن می گوید که در این جایگاه انسان زمانی می تواند به پیشرفت دست پیدا کند که کفران نعمت ننماید: " وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ " (ابراهیم: ۳۴). و از هر چیزی که از او تقاضا کردید و از نظر جسم و جان فرد و اجتماع و سعادت و خوشبختی به آن نیاز داشتید در اختیار شما قرار داد و به این ترتیب " اگر نعمت‌های الهی را بخواهید بشمرید، هرگز نمی توانید شماره کنید اما با این همه لطف و رحمت الهی، باز این انسان ستمگر است و کفران کننده نعمت (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴).

هر چه در زندگی انسان مورد نیاز باشد، از جانب خداوند عطا شده است، ولی پاره ای از افراد بر اساس کفران نعمت موجب از دست دادن این نعمت ها می‌شوند (طبرسی، ۱۳۷۲).

۳-۲-۵- نفی سبیل کفار بر مسلمین تکلیفی در جهت توسعه اقتصادی

یکی از امور مسلم، بلکه ضروری دین اسلام، نفی نسل و قطع راهنمای سلطه کفار و اجانب بر مسلمانان و جامعه اسلامی است. این تکلیف در قرآن به صورت خبر آمده است: " لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا " (نساء: ۱۴۱). نه به شکل جمله انشایی و امری.

در جای خود در اصول فقه (۵۳) ثابت شده که این گونه واجبات با اهمیت تر و مورد تأکید بیشتر شارع هستند. خداوند متعال در این آیه فرموده است که کفار راهی برای سلطه بر مسلمانان و جوامع اسلامی ندارند. اگر این آیه را به عنوان خبر تلقی کنیم، از آن کذب لازم می‌آید و تعالی الله عن ذلک. از این جهت، باید آیه را حمل بر جمله انشایی و امر نموده و قابل شویم به این که خداوند از این بیان می‌خواسته است یک تکلیف و امر مؤکد بر مسلمانان

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها؛ چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

و حکومت اسلامی را بیان نماید که آنان باید تمام راه های تسلط کفار بر خود و جامعه خود را قطع و سد نمایند (خراسانی، ۱۴۱۲).

۴-۲-۵- تشویق به صنعت و تکنولوژی

" وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَأَنْتُمْ أُولُو الْقُلُوبِ الْغَافِلِينَ ﴿۶۰﴾ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ" (انفال: ۶۰)؛ و شما (ای مؤمنان) در مقام مبارزه با آن کافران خود را مهیا کنید و تا آن حد که بتوانید از آذوقه و تسلیحات و آلات جنگی و اسبان سواری زین کرده برای تهدید و تخویف دشمنان خدا و دشمنان خودتان فراهم سازید.

حسینی همدانی درباره آیه شریفه می گوید: نیروی دفاعی و تجهیزات جنگی را بر حسب اقتضاء هر زمان باید آماده نمود و مراد از کلمه (رباط الخیل) اسبهای تربیت شده و کنایه از تجهیزات جنگی بر حسب اقتضاء هر زمان است و اقدام به آن از شئون حکومت اسلامی است که دارای شرایط و امکانات می باشد و از وظیفه افراد خارج است (حسینی همدانی،).

۶- توسعه فرهنگی

مفهوم توسعه فرهنگی^۱ برای نخستین بار در کنفرانس بین المللی سیاست های فرهنگی^۲ که توسط یونسکو در سال ۱۹۷۰ در ونیز ترتیب یافت، مطرح شد. توسعه به معنای گسترش کمی و کیفی در این جا معنای «توسعه انسانی» را مدنظر می گیرد. نگرش های گوناگونی به این موضوع در قالب مدل های کمی و کیفی توسعه وجود دارد. یک نوع نگرش به توسعه فرهنگی که برپایه مدل های کاملا کمی ارائه شده است آن را نتیجه رشد اقتصادی می داند و در واکنش به این دیدگاه، نگرش دیگری آن را در قالب نیازهای مرتبط با کیفیت در مسیر رشد یا زندگی تبیین می کند.

۱-۶- توسعه فرهنگی و آموزه های قرآنی

به نظر می رسد که قرآن به عنوان رسالتی که برعهده پیامبران گذاشته شده، به مقوله توسعه فرهنگی اهتمام ویژه داشته است. حرکت فرهنگی پیامبر در راستای روشنگری و ایجاد تمدن فرهنگی بود. آموزه های قرآنی به دنبال امت سازی می بایست به توسعه همه جانبه یعنی توسعه انسانی توجه می داشت.

توسعه انسانی دربرگیرنده توسعه فرهنگی است. اگر بپذیریم که شاخص های توسعه فرهنگی امور پیش گفته است، همه این موارد را می توان در آموزه های تمدن ساز و امت ساز قرآن یافت. حتی در ابعاد هنری و هنرهایی که اکنون به عنوان شاخص های اصلی فرهنگی شمرده می شود، قرآن به آن موارد توجه داشته است. موسیقایی آیات قرآن موجب شد تا هنر موسیقی در تمدن اسلامی از شکل لغو و بیهوده خود خارج شده و به عنوان خلاقیت و تاثیرگذاری فرهنگی و تمدنی نقش فعال و سازنده ای را به عهده گیرد. قصص و داستان های قرآن، جو فرهنگی را

1 Cultural development

2 Conference on Cultural Policies International

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

به شیوه‌ای تغییر می‌دهد که داستان به عنوان ابزاری مفید و سازنده با کارکرد و کار ویژه‌های خاص در توسعه فرهنگی نقش بازی می‌کند.

۲-۶- شاخص‌های قرآنی توسعه فرهنگی

بنابراین لازم است با توجه به شاخص‌های پیش گفته نظری به آموزه‌های قرآنی نسبت به توسعه فرهنگی بیندازیم. یعنی دیدگاه و نظر قرآن را درباره مسائلی چون ۱- تمامیت نفس یا امنیت شخصی؛ ۲- حکومت قانون؛ ۳- مشارکت سیاسی؛ ۴- آزادی بیان؛ ۵- تساوی در برابر قانون؛ ۶- آموزش؛ ۷- پژوهش؛ ۸- انتشار کتب و مقالات؛ ۹- هنر؛ ۱۰- مصرف تولیدات و محصولات به دست دهیم.

۱-۲-۶- امنیت شخصی

در آموزه‌های قرآنی مسئله امنیت شخصی و اجتماعی به عنوان مهم‌ترین وظیفه هر دولتی بیان شده است. امنیت شخصی و فردی حالتی است که در آن فرد فارغ از ترس آسیب رسیدن به جان و یا مال یا آبروی خود یا از دست دادن آن زندگی کند. امنیت اجتماعی نیز حالت فراغت همگانی از تهدیدی است که کردار غیرقانونی دولت یا دستگاهی یا گروهی و یا فردی در تمامی و یا بخشی از جامعه پدید آورد. (داریوش آشوری، ۱۳۹۴). از نظر قرآن امنیت مفهومی وسیع و فراگیر است و افزون بر موارد ایمنی از عذاب الهی در آخرت، در دو سطح روان شناختی و جامعه شناختی قابل بررسی است. در سطح نخست به آرامش روحی افراد و کسب مدارج معنوی آنان ارتباط می‌یابد که از حوزه اصطلاحی امنیت در علوم اجتماعی بیرون بوده و موضوع آرامش و اضطراب در روان شناسی ارتباط دارد. در سطح دیگر امنیت با گونه‌های فراوان خود ابعاد گوناگون زندگی فردی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را دربرمی‌گیرد و با اقتدار و انسجام و وحدت جامعه پیوند دارد. این امنیت همه جانبه افزون بر ایجاد زمینه‌های پیشرفت و توسعه داخلی، امنیت خارجی جامعه را سبب می‌شود.

۲-۲-۶- قانونگرایی

حکومت قانون به عنوان یکی از شاخصه‌های اساس دین اسلام است. تاکید فزاینده قرآن بر حکومت قانون بیانگر آن است که دین اسلام دینی مبتنی بر قانون و قانونمداری می‌باشد. پیامبر اکرم (ص) در دوره سیزده ساله حکومت خود آن چنان بر قانون پافشرد که پس از آن شخصی از تربیت یافته‌گان مکتب قانونگرایی ایشان در برابر یکی از خلفا قرار می‌گیرد و می‌گوید: اگر برخلاف قانون عمل کنی و از جاده حق و قانون پا کج گذاری با همین شمشیر راستت می‌کنیم. ارزش و اعتبار قانون و قانونمداری در آیات و آموزه‌های قرآنی در آن حد و اندازه است که خداوند پیامبرش را تهدید می‌کند که اگر برخلاف آموزه‌ها و قوانین آسمانی قرآن عمل کند وی را به سختی مجازات خواهد کرد. (بقره آیات ۱۲۰ و ۱۴۵ و نیز رعد آیه ۳۷).

۳-۲-۶- مشارکت سیاسی

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشبران؛ چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

امت در آموزه های قرآن نه تنها خود در حوزه اجتماعی و سیاسی فعال هستند بلکه دیگران را نیز به این امر دعوت می‌کنند. در آیات قرآن برای مشارکت سیاسی امت حوزه های مختلفی بیان شده است که نظارت همگانی عمل امت و دولت از جمله این حوزه هاست که در آیات مربوط به امر به معروف و نهی از منکر بیان شده است. مشاورت در امور اجتماعی و سیاسی که در آیات شورا آمده است بخشی دیگر از آیاتی است که به مشارکت فعال سیاسی امت می‌انجامد. (آل عمران آیه ۱۵۹ و نیز شوری آیه ۳۸) در این آیات بیان شده است که بر دولتمردان و اولیای امور است که با امت در مسایل مهم اجتماعی و سیاسی و دفاعی مشورت کنند. دامنه مشاورت در امور فراتر از آن چه بیان شده می‌باشد.

این همه بیانگر آن است که امت به عنوان شهروندانی فعال در همه حوزه ها حضور سازنده و جدی و تاثیرگذار خواهند داشت. مسئله بیعت نیز یکی دیگر از موارد مشارکت سیاسی امت است که در آموزه های قرآنی بر آن تاکید شده است. (فتح آیه ۱۰ و نیز ممتحنه آیه ۱۲).

۴-۲-۶- آزادی بیان

قرآن با تکیه بر اختیاری بودن پذیرش عقیده و دین، اجبار انسان ها را در این زمینه نفی می‌کند. (بقره آیه ۲۵۶) لاکراه فی الدین با توجه به تاکید فراوان قرآن بر اصل توحید و تلاش پیامبر بر بنای جامعه توحیدی و زدودن هرگونه مظاهر شرک و بت پرستی از آن، محور مجادلات فراوانی میان مفسران شده است. برخی با این پیش فرض که پیامبر اکرم(ص) عرب را بر پذیرش اسلام مجبور کرد این آیه را منسوخ می‌دانند؛ ولی برخی دیگر معتقدند که آیه مذکور نسخ نشده و درباره اهل کتاب است که با پرداخت جزیه از پذیرش اجباری دین رهایی یافته اند و بت پرستان به پذیرش دین مجبور شده اند. (مجمع البیان طبرسیو نیز تفسیر قرطبی) علامه طباطبایی به رغم پذیرش انحصار نجات و رستگاری در عقیده توحید، با استناد به این آیه تحمیل دین و عقیده را مجاز نمی‌شمرد (المیزان). از نظر قرآن، آیین حق برای همگان روشن شده (بقره آیه ۲۵۶) و پذیرش و یا رد آن به اختیار افراد واگذار شده است. (کهف آیه ۲۹) و این امر به سود و یا زیان آنان می‌انجامد. (یونس آیه ۱۰۸) و وظیفه پیامبر تنها تبلیغ دین اسلام و بیان حق است نه اجبار کردن ایشان به پذیرش دین. آیاتی که از پیامبر می‌خواهد تا با مردمان به شیوه نیکوترین گونه مناظره کند (نحل آیه ۱۲۵) نشان دهنده آزادی عقیده و بیان و امنیت عادلانه افراد در بیان معتقدات و نقد و بررسی آن است.

۵-۲-۶- تساوی در برابر قانون

در آموزه های قرآن همگان در برابر قانون یکسان هستند. به گونه‌ای که پیامبر اکرم(ص) خود نیز در برابر قانون همانند دیگران می‌باشد و از هیچ امتیازی برخوردار نمی‌باشد. قرآن یهودیان را به علت تمایز بخشی و عدم اجرای قانون نسبت به اشراف قوم سرزنش می‌کند. در داستان فتح مکه وقتی زنی از اشراف دزدی می‌کند. برخی به شفاعت نزد پیامبر می‌آیند و از وی می‌خواهند که دست سارق و دزد را بر پایه قوانین اسلام نبرد ولی پیامبر از

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

پذیرش این درخواست سر باز می‌زند و می‌فرماید که یکی از علل هلاکت اقوام پیشین این بوده است که قوانین را در حق اشراف و بزرگان قوم به کار نمی‌بستند و تنها در حق مردم عادی به جا می‌آوردند.

۶-۲-۶- آموزش

یکی از اهداف رسالت پیامبر تعلیم و آموزش بوده است. در آیات چندی به مسئله تعلیم و آموزش پرداخته شده است و آموزش امت را امتحانی از سوی خداوند دانسته شده است که می‌توان به آیه دوم سوره جمعه اشاره کرد. آموزش در میان امت پیامبر آن چنان اهمیت یافت که اسیرانی را که دارای علم و سواد بودند در برابر آموزش کودکان مدینه آزاد کردند. پیش از اسلام اهل آموزش و سواد دانان حجاز از انگشتان دست تجاوز نمی‌کردند ولی به کمک و فعالیت های پیامبر مردمان امی و بی سواد به امتی باسواد و دانشی تبدیل شدند که آوازه شهرت آن جهان را فرا گرفت. در تحلیل و بینش قرآنی خداوند معلم نخست و انسان متعلم اول است و حق آن است که بگوییم معلم اطلاقی تنها خداست و اوست که به انسان همه چیز را به شکل اسمای الهی آموخته است و انسان به جهت ظرفیت ذاتی توانسته است آن را بپذیرد و به صورت تعلم و پذیرش دانش اسما را در ذات خود قرار دهد.

۶-۲-۷- پژوهش

قرآن از مردم می‌خواهد که در همه چیز تدبر و تفکر کرده و به پژوهش عملی و عینی بپردازند. تأکید بسیار قرآن به تدبر در مخلوقات و چگونگی تولید ابر و باران و حرکت ستارگان و دیگر علوم دریایی و آسمانی و زمین شناختی بیانگر اهمیت قرآن به مسئله پژوهش است. یکی از مهم ترین و کاربردی ترین واژگان در فرهنگ قرآنی، واژه نظر است. نظر به معنای توجه دقیق به چیزها و فهم چگونگی کارکرد و شناخت ماهیت چیزهاست. نگرش دقیقی که تولید علم و دانش خاص می‌کند، نظر است. از این رو در ادبیات جدید به نوع نگاه و نگرش، نظریه گفته می‌شود. از آیاتی که به مسئله پژوهش در ماهیت وجودی خود و نیز امور پیرامونی انسان توجه می‌دهد می‌توان به آیه ۵ سوره طارق اشاره کرد که می‌فرماید: فلینظر الانسان مم خلق؛ باید انسان بنگرد که از چه آفریده شده است. در آیه ۱۸۵ سوره اعراف می‌فرماید: او لم ینظروا فی ملکوت السموات و الارض؛ آیا انسان در ملکوت و باطن و ماهیت آسمان و زمین نمی‌نگرد و پژوهش نمی‌کند. درباره پژوهش تاریخی نیز می‌گوید: افلم یسیروا فی الارض فینظروا کیف کان عاقبه الذین من قبلهم؛ آیا در زمین نمی‌گردند تا بنگرند پایان و فرجام کسانی که پیش از ایشان بودند، چگونه بوده است. (یوسف آیه ۱۰۹ و نیز روم آیه ۳۰ و نیز فاطر آیه ۴۴ و غافر آیه ۲۱ و آیات مشابه دیگر).

۶-۲-۸- تولید کتب و مقالات و هنرهای دیگر

با ظهور اسلام و نزول قرآن، اعراب حجاز و نجد تحت آموزش های مستقیم پیامبر(ص) و آیات قرآنی به حدی از رشد و کمال رسیدند که کتب و مقالات بسیاری در زمینه های مختلف علوم و هنر تولید شد. تولید علم، هدف اصلی امت شد و در هنرهای زیبا و دیگر علوم به پیشرفت های چشم گیری دست یافتند. آیات نخست قرآن که بر پیامبر نازل شد، سخن از خواندن داشت. بی گمان هر خواندنی نیازمند وجود کتابی است. قرآن خود را کتاب یاد کرد و مردمان را به اندیشه فرو برد. بی گمان هیچ تمدن و جامعه مدنی بدون قانون مکتوب و نوشته شده ای نمی‌تواند دوام یابد و در برابر تغییرات از خود واکنش به جا و به موقع نشان دهد. از این رو قرآن بر کتاب و قوانین

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و سومین خردادماه ۱۳۹۸

مکتوب تأکید ورزید. این گونه است که کتاب برای کاربردها و کارکردهای متعدد و متنوعی در جامعه اسلامی رشد کرد. هنرهای دیگر ذیل توجهات آیات قرآن به اصول زیباشناختی رشد کرد. مساجد و خانه‌ها به انواع و اشکال هنرهای ظریف و مستظرفه آکنده شد.

۷- نتیجه گیری

بر اساس تعاریفی که در بخش‌های گذشته از مفاهیم مربوطه انجام شد و البته با توجه به نظریات پژوهشگران عرصه سیاسی و اقتصادی و فرهنگی، در این بخش با جمع بندی این اطلاعات، سعی در ارائه ی یک دیدگاه جدید و نتیجه‌گیری در مورد چگونگی ایجاد توسعه سیاسی و اقتصادی و فرهنگی خواهد داشت.

توسعه اقتصادی مستقیماً با معاش و رفاه مردم در ارتباط است و این نیازها جزء نیازهای مادی و اولیه انسان‌ها شناخته می‌شود. در حالی که توسعه سیاسی و فرهنگی با نیازهای ثانویه انسان‌ها نظیر نیاز به آزادی یا نیاز به مشارکت در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و توزیع عادلانه امکانات و فرصت‌های فرهنگی و سایر نیازهای از این قبیل در ارتباط است.

همانطور که از اسم این نیازها پیداست، ابتدا باید نیازهای اولیه انسان‌ها برآورده شود. در واقع محرک اولیه انسان‌ها برای فعالیت‌های روزمره، تلاش برای تامین همین نیازهاست. تا زمانی که فرد نیاز به تامین غذا، لباس، مسکن و از این دست موارد دارد، هرگز به دنبال کسب امتیازات دیگر مثل حق آزادی بیان یا عضویت در احزاب نخواهد رفت. اما پس از رهایی از این دغدغه‌هاست که افراد در طی مدت زمانی نسبتاً کوتاه آمادگی تفکر و پس از آن تحرک و فعالیت برای برطرف کردن نیازهای درجه دو را پیدا می‌کنند. بدین ترتیب است که احزاب و تشکل‌های سیاسی و کارگری شکل می‌گیرد، نهادها یا به عرصه‌ی اجتماعی گذارده و به محدود کردن تمرکز قدرت در دست دولت می‌پردازند تا با محدود کردن فعالیت دولت در زمینه‌های غیر ضروری، بستر مناسبی را برای توسعه سیاسی فراهم کند و این توسعه سیاسی است که ایجاد پل‌های ارتباطی مناسب بین بخش‌های مختلف سیاسی و اقتصادی و اجتماعی راه را برای تقویت کردن توسعه اقتصادی هموار سازد. در مورد مفهوم توسعه فرهنگی نیز باید از دو بعد کمی و کیفی به تعریف این مفهوم بپردازیم. در تعریف کمی، توسعه فرهنگی به معنای افزایش امکانات و تسهیلات فرهنگی جهت برخوردار نمودن یکسان همه افراد جامعه از این امکانات است. اما در تعریف کیفی، توسعه فرهنگی شامل رشد و تقویت فکری و روحی و روانی اعضای جامعه با استفاده بهینه از امکانات و افزایش مشارکت افراد جامعه در فرآیند تصمیم‌گیری است. نکته‌ی مهمی که دوباره باید آن را ذکر کرد؛ این است که توسعه فرهنگی به معنای بریدن و گسستن از سنت‌های نیک و پسندیده گذشته نیست؛ بلکه فقط منتج به کنار گذاشتن و حذف خرده فرهنگ‌های نامناسب توسعه‌ای می‌شود.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که الویت اولیه در تغییر همان تغییر اقتصادی است که نیازهای اولیه را برطرف کرده و سپس تلاش برای توسعه سیاسی نیز بستری برای توسعه فرهنگی فراهم خواهد کرد. در واقع بهترین حالت این است که توسعه سیاسی و فرهنگی به صورت توأمان همراه باشند.

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

پیشنهادی که بر توسعه سیاستی می‌توان ارائه داد عبارت از این است که اولاً گروه‌ها و نیروهای اجتماعی گوناگون بتوانند به علایق و منافع خود از نظر سیاسی سازمان بدهند. ثانیاً در درون ساختار سیاسی نهادهای گوناگونی توسعه یافته باشد و حکومت براساس پیچیدگی و گستردگی نهادهای سیاسی بتوانند به تلفیق علایق و منافع گوناگون بپردازند. همچنین روشهای مسالمت‌آمیزی برای حل اختلافات و منازعات پدید آمده باشد و از جمله روشهایی برای دست به دست شدن قدرت سیاسی در بین گروه‌ها و نیروهای گوناگون وجود داشته باشد.

منابع

- آشوری، داریوش. (۱۳۹۴). دانشنامه سیاسی. تهران: مروارید. ۳۷-۳۸.
- احمدی طباطبایی، سیدمحمد رضا (۱۳۹۶). بررسی تأثیر عملکرد نخبگان سیاسی بر فرآیند پیشرفت سیاسی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علمی-پژوهشی ره یافت، ۳(۴۰): ۲۴-۳.
- پناهی، محمدحسین (۱۳۹۴). توسعه فرهنگی ضرورت توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه ۱(۲۲): ۲۳-۱.
- راسل، براتراند. (۱۳۷۳). تاریخ فلسفه غرب. ترجمه نجف دریابندری. تهران: انتشارات حکمت.
- کاپلستون، فردریک. (۱۳۷۵). فیلسوفان انگلیسی. ترجمه امیر جلال الدین علم. تهران: انتشارات صدا سیمای جمهوری اسلامی ایران.
- کاپلستون، فردریک. (۱۳۷۶). تاریخ فلسفه. ترجمه بها الدین خرمشاهی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی و انتشارات سروش. جلد هشتم.
- بیانات رهبر معظم در نخستین اندیشه‌های راهبردی با موضوع الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت. آذرماه ۱۳۸۹ حکمت خواه، علیرضا. (۱۳۹۲). شاخص‌های پیشرفت و توسعه از دیدگاه قرآن
- خلیلیان اشکذری، محمد جمال. (۱۳۸۴). شاخص‌های توسعه اقتصادی از دیدگاه اسلام. چاپ دوم. تهران: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).
- محمدی ری شهری. (۱۳۸۶). میزان الحکمه. قم: موسسه دارالحدیث
- میرمعزی، سید حسین. (۱۳۸۶). مفهوم الگوی اسلامی پیشرفت، اولین همایش اسلامی ایرانی پیشرفت.
- فیصل من، جیمز، کرن. (۱۳۷۵). آشنایی با فلسفه غرب. ترجمه محمد بقایی. تهران: انتشارات حکمت.
- سریع القلم، محمود. (۱۳۷۱). عقل و توسعه یافتگی. چاپ اول. نشر سفید. ۱۲۶-۱۲۷.
- سیف زاده، حسن. (۱۳۶۸). نوسازی و دگرگونی سیاسی. تهران: قومس. ۱۷۳.
- قوام، عبدالعلی. (۱۳۷۱). توسعه سیاسی و تحول اداری. تهران: نشر قومس. ۹-۱۰.
- طریحی، فخرالدین. (۱۳۷۵). مجمع البحرین. چاپ سوم، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. چاپ دوم. انتشارات اسلام.
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷). المیزان فی تفسیر القرآن. چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصر خسرو.

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشبرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

- قرشی، سید علی اکبر. (۱۳۷۷). احسن الحدیث. چاپ سوم. تهران: بنیاد بعثت.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی اصفهانی، جمال الدین. (۱۳۶۸). پیام های اقتصادی قرآن. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- خرمشاهی، بهاء الدین. (۱۳۷۷). دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی. تهران: انتشارات سمت.
- نجفی خمینی، محمد جواد. (۱۳۹۸). تفسیر آسان. تهران: انتشارات اسلامی.
- تودارو، مایکل. (۱۳۶۹). توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه غبلمعلی فرجادی. تهران: سازمان برنامه ریزی و بودجه. چاپ دوم.